

Dr Dragoslav Antonijević

FOLKLORISTIKA U SRBIJI

Bez namere da u ovom kratkom saopštenju izložimo svu opsežnu problematiku folkloristike u Srbiji, a još manje da damo faktografski prikaz folklorne građe po tipološkim odrednicama, zadržaćemo se samo na pokušaju da donekle osvetlimo okvirne zadatke, koji bi mogli da posluže u daljim istraživanjima folklora u Srbiji. Ovom prilikom izostavljamo bibliografsko navođenje jedinica, koje najčešće prate ovakvu vrstu saopštenja, zbog toga što bi to opterećivalo i ovako ograničeno vreme i prostor našem izlaganju.

Od Vuka Karadžića, preko njegovih sledbenika, do današnjih proučavalaca folklora u Srbiji, proteklo je mnogo vremena. Nikla je i izrasla i posebna naučna disciplina folkloristika, i more bibliografskih jedinica otvorenih za brojne probleme i metodološke novine sa korisnim rezultatima i sve dubljim i delotvornijim naučnim zahvatima. Činjenička i slobodoljubiva srpska folkloristika pokrenula je brojne istraživačke kadrove na ispitivanje narodnih umotvorina, stvarajući stručnu i naučnu tradiciju, od Vuka naovamo.

Nošena samopregorom i naprednim naučnim težnjama, folkloristika je neizbežno, kao i druge nauke u narodu i narodnom životu, ponela u ponekim svojim pojedinostima, zaključcima i metodološkim pristupima i ograničenost svoga vremena, mesta i uslova. Ona je patila, a ponegde još uvek pati, od učenja građanske ideologije o folkloru, koja su je odvajala od njenih bitnih etničkih i društveno-istorijskih uslova razvitka, kao i dogmatskog izdvajanja folklornih recidiva na osnovu kojih su izvođeni nepotpuni ili pogrešni zaključci.

Ako ostavimo po strani poznate raspre među specijalistima kod nas i u svetu, koje još uvek ne prestaju oko shvatanja predmeta, granica, metoda i zadataka folkloristike, i prihvatimo nepotpuno mišljenje, koje se kod nas odomaćilo, da je folklor samo pesma, igra, prozni i likovni narodni izraz, onda nam se odmah i postavlja pitanje šta u ovim pobrojanim folklornim granama treba proučavati.

Danas, kada su u punom zamahu krupne promene u životu celokupnog jugoslovenskog stanovništva, i Srbija doživljava duboku transformaciju svojih dosadašnjih vrednosti i ulazi u dinamičke tokove savremenih zbivanja. U talasima industrijske revolucije sve se više gubi folklorna građa koja je od davnina pratila našeg čoveka. Sve je manje krajeva u kojima iskonski folklor još živi punim životom. Odumiranje nekih tradicionalnih formi predstavlja prirodni i nepovratni proces. Međutim, folklor nije sav u prošlosti, stvaralački potencijal naroda ne prestaje. Novo vreme rodilo je nove pesme, nove sadržaje i forme, nove vidove narodne umetnosti uopšte. U svemu tome zadatak je folklorista da ovu građu u svim njenim mnogovrsnim vidovima prikupe, pogotovo u krajevima koji do danas nisu zahvaćeni naglim promenama.

Savremena srpska folkloristika, na jednoj strani,

karakteriše se živim istraživačkim radom na proučavanju drevnih folklornih tvorevina naroda i narodnosti Srbije u njihovim uslovima, oblicima i zakonitostima razvitka, kako narodnog melosa, poetskih i proznih tvorevina, narodnih igara, tako i ornamentike i ostalog likovnog izraza prošlosti. Na drugoj strani, prikuplja se, objavljuje i tumači i savremeno narodno stvaralaštvo - pesme, igre i prozni izraz narodnooslobodilačke borbe i socijalističke izgradnje - a posebno folklorne inovacije, koje podrazumevaju nova ostvarenja u pesmi, igri, muzici i drugim folklornim žanrovima, koji nisu više samo proizvodi adaptacije već i novi kvalitativni sistemi, kreativne motivacije koje se razlikuju od tradicionalnih. Ovde treba uzeti u obzir i pojave folklornog kiča i šunda. 1)

U proučavanju tzv. narodne književnosti posvećena je pažnja izdavanju starih i novih zapisa usmenog blaga. Pre svega, izdavanje pesama pre Karadžićevih vremena, naročito pesme XV do XVIII veka, a zatim neobjavljene pesme XIX veka iz Vukove rukopisne zaostavštine. Za sliku savremenog stanja u srpskoj usmenoj književnosti potrebno je napomenuti pojavu značajnog broja zbirki narodnih pesama ne samo iz ranijih nego i današnjih vremena. "Kao što je i prirodno bilo očekivati, sakupljači su mahom nalazili primere lirskog pesništva. Balada i pripovedaka sabrali su manje, a epskih pesama onih pravih, po izuzetku. Vredni su pažnje zapisi koji potiču iz krajeva gde uticaj književnog jezika nije nadvladao domaće govore i gde štampa, radio i televizija još nisu učinili svoje. U tim krajevima obredna kalendarska lirika nije se izgubila." 2)

Koja još pitanja pokreće narodna književnost? Pored teoretskih opštih pitanja iz domena postanka i razvoja narodne književnosti ili ispitivanja motiva, oblika, metrike, stila i jezika, veći broj studija bavi se i posebnim problemima monografske obrade, kao što su: Banović Strahinja, hajdučka epika, narodna predanja, poslovice i sl.

Proučavanje narodne muzike u Srbiji imalo je u svo- me razvitku nekoliko hronoloških faza, koje imaju svoja posebna obeležja. Od prvih melografskih zapisa iz XIX i s početka XX veka, koji se karakterišu samo skupljanjem muzičke građe, pretežno od strane muzičara kompozitora, preko perioda između dva svetska rata, koji je doneo mnogo zrelija shvatanja o važnosti i značaju melografskog rada i dublje poniranje u materiju, pa do današnjeg etnomuzikološkog rada u Srbiji, mogu se uočiti bitne promene u naučnom pristupu i proučavanju srpske narodne muzike. 3)

Današnja proučavanja u etnomuzikologiji obuhvataju, pored intenzivnog i planskog prikupljanja narodne muzičke građe na skoro svim terenima Srbije, u kontekstu opštih i posebnih etničkih, društveno-istorijskih, kulturoloških i jezičkih pristupa, proučavanja muzičke dijalektologije pojedinih oblasti, funkcionalnog značaja narodne muzike, tipologije, stratigrafije, naročito tumačenje pojedinih muzičkih karakterističnih idioma, kao što su sekundni dvoglas planinaca ili strukturalni odnos muzičkog oblika i oblika stiha u njemu. 4)

Najkraće rečeno, rad na polju etnomuzikologije u Srbiji kretao se: "Počev od skromnih individualnih napora prvih beleženja narodnih melodija i prvih muzičkih analiza i deskripcija građe, preko razvijenijih analitičkih proučavanja muzičkih osobina narodne muzike i traganja za novim pristupima njenom tumačenju u posleratnom periodu, a naročito danas. Etnomuzikologija se u Srbiji timskim radom razvija sve svestranije i dobija još jednu dimenziju proučavajući narodnu muziku u čitavom kulturnom kontekstu kao dela narodnog života i ponašanja." 5)

Etnokoreologija u poslednje vreme je uspela da se potpuno konstituiše i pođe sopstvenim putem. Talas interesovanja ne samo uskih stručnjaka-specijalista u svetu nego i mnogo širi krugovi zainteresovani su za narodne igre, a ovaj interes je naročito porastao posle drugog svetskog rata. Srbija je prve teme-lje proučavanju narodnih igara dobila već na početku ovog veka knjigom *S r p s k e n a r o d n e i g r e* Tihomira Pondevića. 6) Upravo u prelomnom trenutku za tradicionalnu igru u nas, kada je kolo počelo da ustupa mesto modernoj igri, u Srbiji se javljaju dva velika imena. To su sestre Ljubica i Danica S. Janković, osnivači naše etnokoreologije. One stvaraju svoj sistem beleženja narodnih igara, sakupljaju ogromnu građu i publikuju u većem broju knjiga, tumače je i raspravljaju o njoj, otvarajući na taj način put daljem razvoju etnokoreologije.

Za relativno kratko vreme, posle drugog svetskog rata sakupljena je dobra građa u oblasti igrackog folklora, a ovaj se posao i danas nastavlja. Ispitivanja još nisu obuhvatila sva područja u Srbiji iako su registrovane tipične koreografske pojave kojima je pretila opasnost da nestanu. Dobar deo građe je publikovan. "U sadašnjoj fazi svoga razvitka etnokoreologija je dobila osnovu za pravu nauku o srpskoj narodnoj igri, ili, drugim rečima, već postoje uslovi za uporedni naučni rad u istorijskom pogledu i za univerzalnu, sveobuhvatnu sistematizaciju i klasifikaciju koreografske građe." Znači, predstoji jedno kompleksno prilaženje proučavanju srpskih narodnih igara uz kombinovane metode "kako apstraktnih i društveno-istorijskih, tako i raznih pomoćnih nauka." 8) Potrebno je napomenuti da je u ovoj oblasti učinjen i krupan napor da se obrade i konkretna pitanja iz domena obrednog i orskog folklora, pa smo tako dobili i nekoliko definitivnih kritičkih studija, zasnovanih na savremenoj metodologiji i poslednjim saznanjima nauke o etnokoreologiji. Tako se postepeno selovito i sugestivno zaokružuje etnokoreološko tematsko tkivo, živo i produbljeno na autentičnim izvorima, što sve više uvršćuje etnokoreologiju u red modernih nauka.

Ovaj intenzivno razvijeni rad na srpskom folkloru, na njegovom ispitivanju i naučnoj obradi odvija se u naučnim institutima i muzejima Srbije često kao timski rad; međutim, značajno mesto u tom radu pripada vrednim pojedincima. Svakako da je Savez folklorista Jugoslavije koji okuplja istraživače svih jugoslovenskih republika preko republičkih udruženja folklorista za sada najveća i najmasovnija stručna organizacija, koja je pokazala zavidne rezultate na polju proučavanja folklora. O tome svedoči impozantna cifra od 22 održana kongresa Saveza i toliko tomo-

va zbornika, u kojima folkloristima Srbije pripada veoma značajno mesto. Ovde treba pomenuti i "narodno stvaralaštvo", časopis Saveza, sa 48 objavljenih svezaka. Samo ćemo se delimično osvrnuti na tematiku kongresa. Problemi razvoja savremenog folklor, osobito u svetlosti zakonitosti društvenoga razvitka, u nekoliko mahova su tretirani na kongresima. Zatim, pitanja narodnog stvaralaštva ustanka i revolucije i odraza NOB-a i socijalističke izgradnje u folkloru naših naroda. Teoretska pitanja zauzimaju dosta prostora, na primer: Opšta pitanja metodologije, klasifikacije i terminologije, naročito estetsko proučavanje folklornih žanrova. Metod komparativnog izučavanja, inače dosta zastupljen u folklorističkim studijama, bio je više puta na dnevnom redu kongresa. Značajno pitanje narodnog, međunarodnog i opštenarodnog u folkloru, a posebno pitanje zajedničkog i specifičnog u narodnom stvaralaštvu Jugoslavije i Balkana takođe je raspravljano na kongresima. Kongres ima i svoje stalne teme, o kojima se redovno, svake godine, govori. To su: epska i lirski pesma, obuhvatajući tekstualne i muzičke analize, pitanje muzičkih instrumenata, dečjeg folklor, i sl. U grupu stalnih tema ulazi i ona pod nazivom **T r a g o m n a j s t a r i j e g f o l k l o r n o g n a s l e d a**. Od posebnih tema pomenućemo obradu folkloru vezanog za rođenje, svadbu i smrt, porodicu i rad i kalendarske praznike. U znaku jubileja folklornih velikana Vuka, Njegoša i drugih, napravljeni su brojni referati.

Ovako krupna delatnost Saveza udruženja folklorista Jugoslavije dobila je laskava priznanja mnogih inostranih stručnjaka. Ovom prilikom zastaćemo pred ocenom inostranog folkloriste i profesora Lenjingradskog univerziteta Viktora Guseva, koji piše: "Kompleksni prilaz folkloru karakterišu, u suštini, programi svih kongresa Saveza folklorista Jugoslavije. Svaki tom rada Kongresa sadrži pregled istorije, naravi, običaja, tradicionalne kulture i raznih žanrova ove ili one oblasti Jugoslavije. U svom celokupnom pogledu predstavljaju osobenu seriju kompleksnih ispitivanja folkloru naroda Jugoslavije." 9) I prema drugim međunarodnim ocenama sudeći, jugoslavenska folkloristika stoji danas u redu najnaprednijih.

Kakav je naš stav prema bitnim pitanjima folkloristike na području SR Srbije? Ovako složeno i široko postavljeno pitanje, koje se i samo nameće, zahteva mnogo potpuniji odgovor nego što smo kadri da ga u ovom kratkom saopštenju prezentiramo.

Podimo od same metode. Za folkloristiku je karakteristično da se u svojoj klasifikaciji i katalogizaciji, tipizaciji i sistematizaciji uglavnom inspirisala genetičkom metodom. To znači da se oblici, vrste, varijante, rodovi, ciklusi, tipovi itd., u bilo kom folklornom žanru, zadržavaju na klasifikacionom sistemu dosta podvojeno i izolovano, apstraktno i fetiški nepromenljivo, a sve to najčešće u prošlost okrenuto. 10) Naročito je to slučaj u tzv. "narodnoj književnosti", u njenim tekstualnim analizama, a to važi i za mnoge napisane studije. Klasifikovani i upoređeni pojmovi su u njima ostajali u stanju formalne logike ili vrste, kao čvrsti i nepromenljivi. 11) Ovaj opšti i krupni nedostatak dosadašnjih klasifikacija i katalogizacija dolazi, po mišljenju dr Dušana Nedeljkovića, "otuda što se metodološki još uvek ostaje samo na poprečnim i uzdužnim presecima, i što se u

njima vrši upoređivanja i sređivanja samo onog što je opšte i posebno, odnosno specifično, a još uvek ispušta ono što je pojedinačno, što je ontogenetsko, jer bez ontogeneze nema i ne može biti ni konkretno neposredno osmotriva dinamike" 12) bilo koje folklorne materije. Uvođenjem ontogenetske treće dimenzije uz pomenute dve, sa uzdužnim i poprečnim presecima, silazi se u dubinu promatranja, bilo narodne pesme i melosa, bilo igre, bilo poslovice ili likovnog izraza. Primerima je već pokazana prednost ovakvog metodološkog postupka. Kao ilustracija neka nam posluži samo jedan primer, uzet iz kruga pesama kosovskog ciklusa, o kome je prikupljena ogromna građa i data brojna i najrazličitija tumačenja. K o s o v k a d e v o j k a svoj prvi najstariji stvaralački krug opisuje magijsko-mitskim pevanjem, zatim dolazi onaj srednji sa srednjovekovno-feudalnim sadržajem, i, poslednji, u varijanti V i d a r i c a n a S u t j e s c i našeg oslobodilačkog rata i revolucije. Ovaj metodološki postupak zahteva najpre da se mora izučiti sva suma činjenica koje se odnose na uslove života narodnih masa na raznim etapama istorije društva, zatim, da se istraži kako su ti uslovi odredili i estetsko sagledavanje narodnih masa, i, na koncu, da se izuči istorijski razvitak ovih strujanja i njihovo izražavanje u raznim oblicima folklora čitavim tokom istorije, od prvog zametka folklorne pojave koja se istražuje pa do današnjih dana. 14)

Već sama metoda insistiranja na kompleksnosti u proučavanju folklora podrazumeva dijalektički pristup. Pojave se posmatraju sa stanovišta celovitosti i uzajamnog odnosa celine i njenih delova. To je ono stanovište koje se u filozofskoj terminologiji sa Hegelom, Marksom i Lukačem naziva "kategorijom totaliteta".

Smatramo da je sazrela situacija o neophodnosti kompleksnog proučavanja folklora u nas. Međutim, to ne isključuje mogućnost i posebnih proučavanja tekstologa, muzikologa, etnologa i drugih. Njihov se značaj, uvođenjem kompleksnog načina rada ne isključuje. Naprotiv, specijalističke analize vrlo dobro mogu da koriste ujedinjavanju napora u celovitom sagledavanju polielemenarnih folklornih pojava. 15)

Šta podrazumeva kompleksno proučavanje folklora? U pitanju su dva osnovna elementa. Prvi, "sam folklor u svojoj umetničkoj prirodi može da predstavlja predmet kompleksnog proučavanja u tom smislu što se njegovi sastavni oblici i forme: jezičko-tekstualne, muzičke, igracke, dramske, posmatraju ne izdvojeno jedno od druge, već u opštoj povezanosti, kao sastavni elementi celine. Drugo, pošto se sam folklor javlja kao sastavni deo složenih i širokih kompleksa, takvih kao što su narodna umetnost šire posmatrana, narodna kultura, narodni običaji, i dr., to kompleksno proučavanje njegovo ističe kao uslov njegov proučavanje u vezi sa svim pomenutim oblicima stvaralačke delatnosti narodnih masa". 16)

Ilustracije radi navešćemo nekoliko primera: narodni melos se više ne bi mogao proučavati isključivo sredstvima i metodama muzičke teorije. Njega bi trebalo osvetliti etnogenetskim i društveno-istorijskim činjenicama. To znači da najpre tre-

ba izvršiti ritmičku, melodijsku i formalnu analizu, a zatim ispitati: "genezu, društveno-istorijske uslove nastanka i tok razvoja, uticaje kulturnih pojava tuđih sredina, migracije, asimilacione procese i druge komponente koje su delovale ili deluju u razvoju melosa." 17) Kad se ovako kompleksno sagleda narodni melos, onda se lako može odgonetnuti, na primer, i pitanje zašto je muzički motiv južnosrbijanske pesme dublji i intenzivniji od šumadijskog, koji je ritmičniji, preimućstveno živahan, brzog tempa, ali kratkog daha, svež i oštar, ili, motiv sa ravnica bačkih i banatskih kao jednoličniji, koji, kad se poredi, pokazuje razlike i nijansama od grupe do grupe. 18) Isti ili sličan slučaj je i sa narodnim igrama.

Ili, kako objasniti rascvat usmene narodne književnosti od XV do XVIII veka, koja se uzdigla iznad prosečnih usmenih književnosti drugih naroda, a što samo potvrđuje izvanredno razvijen misaoni život patrijarhalnih seljaka u nekim našim oblastima, iako je materijalna kultura toga vremena bila u neverovatnom zaostatku. 19)

Fitamo se, zajedno sa Zemcovskim, Gusevim, Asafeevim, Azadovskim i tolikim drugim stručnjacima, da li je u praksi ostvarljiva ova primamljiva, idealna perspektiva primene kompleksnosti u proučavanju folklora, a zatim prisetimo se šta je Bela Bartok još 1936. godine rekao u svojoj poznatoj studiji: *Zašto i kako skupljati narodnu muziku*. Skupljač, istraživač narodne muzike, veli on, jeste čovek koji mora biti odličan specijalista u oblasti muzike, etnografije, sociologije, istorije, geografije, koreografije, lingvistike. Ali, primećuje Bartok, čovek koji raspolaže takvim sposobnostima, znanjima i iskustvom, koliko je poznato, još se nije rodio. Prema tome, u vezi sa našim zahtevima jedan čovek ne može da obavi dobar i ozbiljan rad u oblasti narodne muzike. Manje ili više zadovoljavajući rezultati mogu biti ostvareni samo u uslovima podela rada. 20) Otuda se za proučavanje folklora, bilo koje njegove grane, mora angažovati čitava ekipa specijalista, koji, svaki u okviru svoje stručnosti, doprinose razvoju ove discipline.

Na kraju, otvorimo samo najopštiju perspektivu time što ćemo se složiti da bi folklorna istraživanja trebalo obavljati sa gledišta celovitog i kompleksnog razvitka, u nerazdvojnoj povezanosti društveno-istorijskog, običajnog, psihološko-etičkog i svekolikog ljudskog stvaralaštva. U sagledavanju i savladivanju samo te celine smatramo da se može ići dalje, korenitije i smelije u pravcu proučavanja folklora u Srbiji.

N A P O M E N E

1. D r a g o s l a v A n t o n i j e v i ć, Folklorismus in Jugoslawien, Zeitschrift für Volkskunde, I, 1969, 29-39, i, Borba protiv folklorizma jedan od uslova stvaralačkog razvitku savremenog folklora, Rad XIII kongresa Saveza folklorista Jugoslavije, Ljubljana 1968, 61-65.
2. D r V l a d a n N e d i ć, O radu na proučavanju narodne književnosti, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd 1971, 39-40.
3. R a d m i l a P e t r o v i ć, Etnomuzikološka proučavanja, Srpska muzika kroz vekove, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1973, 221-231.
4. Ibid., 229.
5. Ibid., 231.
6. Srpski etnografski zbornik, 9, Beograd 1907, 1-159.
7. M i l i c a I l i j i n, Razvoj etnokoreologije, Srpska muzika kroz vekove, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1973, 204.
8. I j u b i c a S. J a n k o v i ć, Etnomuzikologija i etnokoreologija, Apomenica Srpske akademije nauka i umetnosti, 26, Beograd 1964, 91.
9. V i k t o r E. G u s e v, Metodika kompleksnog izučeni Folklora, Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Zagreb 1972, 218.
10. D r D u š a n N e d e l j k o v i ć, Neki osnovni metodološki problemi folkloristike, Rad XV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Sarajevo 1971, 248.
11. Ibid.
12. Ibid.
13. Ibid., 249.
14. V. E. G u s e v, Marksizam i ruska folkloristika konca XIX - načala XX veka, Moskva-Leningrad 1961, 176.
15. D r V i k t o r G u s e v, O kompleksnom izučeni folklora, Narodna stvaralaštvo, 29-33, Beograd 1969, 45.
16. Ibid.
17. D r S l o b o d a n Z e č e v i ć, Folkloristika i etnomuzikologija, Zvuk 64, Beograd 1965, 413.
18. P e t a r K o n j o v i ć, Muzički folklor, njegova vrednost, čistota i interpretacija, Eseji o umetnosti, Matica srpska, Novi Sad 1966, 240-241.

19. Dr V i d o L a t k o v i ć, Narodna književnost I, Beograd 1975, 30.
20. I. I. Z e m c o v s k i , Folkloristika kak nauka, Slav ns= ki muz kal n , Fol klor, Moskva 1972, 16.